

KAPITOLY Z AXIOLÓGIE

VLADIMÍR BROŽÍK

VI. Hodnotové prostredie

Hodnotové pole nie je rukolapné, nie je zmyslovo postihnuteľné, je to sieť praktických vzťahov, ktoré vytvára cieľavedome konajúci človek jednak medzi sebou a objektívnou realitou, z ktorej sa vydělil, jednak v samej tejto realite. Objektívna realita, z ktorej sa človek vydělil, aby si ju osvojil, a tak sa v nej prakticky spredmetnil, už nie je autentická, ale poľudštená realita. Stáva sa tak súčasťou hodnotového prostredia, ktoré je rukolapné, pretože „pozostáva“ z predmetov a činov, ktorým prisudzujú siločiaru hodnotového pola celkom určité miesto v praxi človeka. Predmety a činy sa tak stávajú rukolapnými nositeľmi hodnoty a často ich stotožňujeme aj s hodnotami. Hovoríme o historickej budove ako o kultúrnej hodnote, neváhame označiť určitý čin za zlý a iný za krásny. Stotožňujeme tak „telo hodnoty“ so samou hodnotou tak, ako na to upozorňuje K. Marx pri kapitáli, ktorý „ostáva ten istý, aj keď namiesto vlny dáme bavlnu, namiesto obilia ryžu, namiesto železníc parníky... Telo kapitálu sa môže stále meniť, bez toho, že by sa v najmenšom menil kapitál“.¹⁶

Aj keď hodnota nie je nikdy absolútne nezávislá od vlastností svojho „tela“ (ani kapitál sa „nevetľuje“ do ľubovoľných objektov, ale iba do takých, ktoré sú schopné byť tovarom, platí bez výnimky, že hodnota nepatrí objektu, ale objekt nadobúda hodnotu. Človek zhodnocuje prostredie, v ktorom žije, a preto nachádza v jeho elementoch hodnotu, ale hodnota nie je týmto elementom daná tak ako fyzikálna vlastnosť.

Človek sám je najdynamickejším a pritom integračným činiteľom tohto hodnotového prostredia, ktoré jestvuje objektívne, t. j. nezávisle od jeho vedomia. V poznaní sa človeku vyjavuje tvar prírody, v hodnotení sa mu vyjavuje jeho vlastná tvár. Hodnotiaci subjekt sa stretáva s produktmi vlastného konania ako s čímś daným a nachádza tak obraz seba samého mimo seba a pred sebou. Tento „úkaz“ je jednou príčinou vzniku náboženstva, pretože človek začal antropomorfizovať prírodu nielen preto, že si ju nevedel inak vysvetliť, ale predovšetkým preto, že príroda objektívne nadobúdala preň ľudské hodnoty, že sa s ňou ako takou, t. j. poľudštenou stretával a že v tomto obraze vlastnej aktivity nachádzal čoraz viac prítomnosť aktivity boha, ktorého práve preto musel vo svojich predstavách celkom nevyhnutne stvoriť k svojmu obrazu.

Každé hodnotové uvažovanie a každá axiológia, či si to priznáva alebo nie, je nevyhnutne antropocentrická, bez ohľadu na to, či úloha tvorcu hodnôt pripisuje bohu, alebo svetovému duchu. A rovnako je antropocentrizmus skrytý i v každej vulgárnomaterialistickej axiológii, ktorá vyabstrahované princípy násilne vteluje do prírody, dávajúc hodnotám podobu prírodných vlastností, ako keby chcela vrátiť vývoj axiologického myslenia z konca slepej uličky na jej začiatok, keď ešte podľa predstáv primi-

¹⁶ K. Marx, *Námezdní práce a kapitál*, Marx-Engels, *Spisy* 6, Praha 1959, 414.

tíva sídlilo dobro i zlo, krása i ohavnosť vo vodách i vo vetre, ktorý zdáva morské vlny, v slnku i v tráve, ktorá sa k nemu dvíha.

Antropocentrizmus marxistickej axiológie je vedomým antropocentrizmom, vyplývajúcím z pochopenia, že človek je prírodno-historická bytosť, ktorá robí prírodný, a preto daný rámec svojej existencie čoraz viac ľudským, že však ešte stále determinuje oveľa viac tento rámec človeka ako človek svoj rámec. Avšak aj vtedy keď rozvoj bytostných síl človeka dovoľí tvoriť hodnotové prostredie s cielavedomosťou dnes ešte ťažko predstaviteľnou, aj vtedy pôjde o tvorbu v danom prírodnom rámci a antropocentrizmus axiologického myslenia bude musieť tento rámec rešpektovať. Pre marxistu je človek stredobodom ľudského sveta, jestvujúceho však iba ako zvláštny, osobitný prípad bytia, ktoré na rozdiel od nediferencovaného, univerzálneho a nevedomého bytia nazval Marx spoločenským bytím.

Iba tak a iba vďaka tomuto filozofickému východisku môžeme hodnoty považovať za spôsob ľudskej existencie a neredukovať pritom túto existenciu ani na jestvovanie „ducha“, ani na prosté fyzické bytie. Stúpenci subjektivistických teórií často popierajú objektívnu existenciu hodnotového prostredia poukazom na nepopierateľne jestvujúce prípady, keď človek jednoducho prisudzuje prostrediu určité hodnoty a správa sa tak, akoby tieto ním predpokladané hodnoty jestvovali objektívne. Obyčajne sa v takom prípade problematika hodnôt stotožňuje s problematikou významov, ale aj tak nemožno prejsť túto argumentáciu bez povšimnutia.

Poukázali sme už na fakt, že fenomén hodnoty nie je totožný s bytím fenoménu, že hodnotový jav nie je totožný so svojou podstatou, potenciálna hodnota s aktuálnou hodnotou. Objektívne jestvujúci hodnotový priestor si uvedomujeme a pociťujeme ho iba takým spôsobom, aký nám umožňuje naše subjektívne pole hodnotenia. A tu nie sú vylúčené aj také krajnosti, ktoré pociťujeme ako anomálie.

„Je známe, že určitá psychológia vysvetľuje všetko veľké z malých príčin a v správnom tušení, že všetko, za čo človek bojuje, je vecou jedného záujmu, dochádza k nesprávnemu názoru, že jestvujú iba „malé“ záujmy stereotypného sebeckta... Prítom je však známe, že keď sa chceme pozrieť príliš hlboko do pohára, udrieme si oň svoju vlastnú hlavu, a preto je znalosť ľudí a sveta u týchto prefikancov predovšetkým mystifikovaným udrením vlastnej hlavy.“¹⁷

Hodnotové fikcie, ktoré vznikajú takýmto „udrením si vlastnej hlavy“, alebo inými slovami obmedzenosťou vlastnej normy, ktorá nedovoľuje vidieť viac a inak, ako cez pivný sediment na dne pohára, sú však funkčné práve tak, ako iné hodnotové javy. Egoista nachádza egoizmus aj v altruistickom čine druhého človeka a podľa toho sa aj správa. Jeho správanie vyvoláva sebaobránné reflexy postihnutých, čo egoistu iba utvrdzuje v presvedčení, že egoizmus vládne svetom. Pochybná norma nielenže je zdrojom fikcií v hodnotení, ale je aj motívom praktického konania, vychádzajúceho z predpokladu reálnej existencie týchto fikcií. Tak norma stimuluje a odobruje prax, ktorá svojimi dôsledkami dáva norme za pravdu. Tak ako človek postihnutý stihomamom nachádza nebezpečenstvo na každom kroku a každým krokom sa o jeho jestvovaní znovu presvedča, tak aj hodnotové fikcie potvrdzujú samy seba.

Reálne hodnotové prostredie je však aj bez ohľadu na hodnotové fikcie zložito diferencované. Každá spoločenská skupina a napokon každý jednotlivec si vytvára svoje vlastné hodnotové prostredie, príbuzné hodnotovému prostrediu ostatných skupín či jednotlivcov natolko, nakoľko je príbuzná ich prax. V spoločnosti, v ktorej jestvuje nielen deľba práce, ale dokonca aj principiálne odlišný vzťah jednotlivých sociálnych

¹⁷ K. Marx, *Debaty o svobode tisku*, Marx-Engels, *Spisy* 1, Praha 1956, 86.

skupín k výrobným prostriedkom, stoja proti sebe nielen protikladné záujmy týchto skupín, nielen protikladné hodnotenia, ale skutočne protikladné hodnotové prostredia, z ktorých každé ako ekologický faktor podmieňuje práve ten určitý spôsob jestvovania vlastnej skupiny, vďaka ktorému a ktorým vzniklo. Preto je obrana tohto prostredia sebazáchovným aktom skupiny, tak isto ako obrana všetkých činiteľov, ktoré toto prostredie spoluvytvárajú, rátajúc do toho aj ideologickú sféru, ktorá ako sústava názorov má nielen normatívnu, ale aj regulatívnu funkciu, a slúži teda nielen na obhajobu jestvujúceho, ale aj na jeho reprodukciu.

Socialistickou revolúciou sa síce odstraňuje triedny antagonizmus, ale nelikviduje sa ani deľba práce, ani existencia sociálnych skupín, ktorých záujmy nie sú síce protikladné, ale ani totožné. Preto diferencovanosť hodnotového prostredia trvá a prekonáva sa iba v utopických snoch sociálnych vizionárov. Je realitou, s ktorou treba rátať a ku ktorej nevyhnutne patria aj konflikty ideologickej povahy. Je však realitou, ktorá je dynamizujúcim činiteľom, ktorý nedovoľuje spoločnosti ani jednotlivcovi ustrnúť v hodnotovom stereotypu.

Pre naiвно-realisticky uvažujúceho človeka je predstava mnohosti hodnotových prostredí zvyčajne ťažko pochopiteľná a ťažko prijateľná, pretože jeho neochvejné presvedčenie o existencii sveta v tej podobe, v akej sa práve jemu javí, ho vháňa do náručia hodnotového solipsizmu. Ako uveriť, že syn žije v inom hodnotovom prostredí ako jeho otec, keď bývajú v tom istom dome na tej istej ulici? Ako priznať, že aj pre otca mala táto ulica i dom celkom inú hodnotu v časech jeho mladosti, keď mladost sa už tak dávno pominula? Odtiaľ potom pochádzajú stále sa opakujúce pokusy urobiť určité hodnotenia všeobecne platné, ktoré však zodpovedajú situácii iba určitej skupiny, generácie, či dokonca iba určitého jednotlivca.

Problém socializácie hodnotiacich postojov, respektíve noriem, zaujímavým spôsobom podopiera predpoklad objektívnej existencie hodnotového prostredia. Raz vyslovené hodnotenie, ktoré vystihuje záujem príslušníkov určitej skupiny, sa stáva veľmi rýchlo ich vlastníctvom, zospoločenštuje, socializuje sa. Socializuje sa pritom iba to hodnotenie, ktoré sa dotýka všetkých spoločenských vrstiev hodnotového prostredia. Hodnotenie, týkajúce sa objektívne individuálnych črt hodnotového prostredia prakticky nie je socializovateľné. Je možné o ňom vypovedať, je možné ho komunikovať, nemožno si však nárokovať jeho všeobecnú platnosť.

Hodnotenie sa nestáva, ako vidno, objektívne tým, že je intersubjektívne (spoločné viacerým jednotlivcom), pretože intersubjektívne môžu byť aj hodnotové fikcie, ale je intersubjektívne aj preto a potiaľ, pokiaľ sa týka hodnotového prostredia spoločného viacerým subjektom. „Prebúdajúce sa poznanie, že jestvujúce spoločenské ustanovizne sú nerozumné a nespravodlivé, že rozum sa stal nezmyslom, dobrodenie pliahou, je iba príznakom toho, že v spôsoboch výroby a formách výmeny nastali celkom nebadané zmeny, s ktorými už nie je v súlade spoločenské zriadenie, prispôbené predošlým ekonomickým podmienkam“¹⁸, píše F. Engels objasňujúc tak pôvod a príčiny vývoja ideológií. Súčasne však je tu v stručnosti načrtnutá dialektika vývoja hodnotového prostredia i hodnotových postojov subjektu. Zmeny v ekonomických podmienkach objektívne znehodnocujú staré spoločenské ustanovizne a pochopenie. Poznáva to väčšina príslušníkov skupiny alebo viacerých skupín práve preto, že tento stav odporuje ich potrebám a záujmom. Požadovať, aby k podobnému pochopeniu dospeli aj tí, ktorí sú zainteresovaní na jestvovaní starých ustanovizní, je síce možné, ale málo účinné. Hranica socializácie takéhoto hodnotenia je v zásade obmedzená na sociálne skupiny,

¹⁸ F. Engels, *Anti-Dühring*, Bratislava 1954, 218—219.

ktorých záujmy sú postihnuté jestvovaním spomínaných ustanovizní. Čestné výnimky iba potvrdzujú pravidlo, pretože znamenajú prechod na pozície revoltujúcej skupiny.

„Aby mohli mať jednu a tú istú vôľu, musia mať členovia väčšiny tie isté záujmy, to isté životné postavenie, tie isté existenčné podmienky, alebo k sebe musa byť svojimi záujmami, svojím životným postavením, svojimi existenčnými podmienkami zatiaľ ešte pevne pripútaní.“¹⁹ Marx k tomuto svojmu konštatovaniu dodáva záver, ktorý znie najmä dnes aktuálne, pretože rigorózne rúca ilúzie o abstraktných nadčasových a akýchkoľvek iných univerzálnych hodnotách. „Slovom“ národa, vôľa väčšiny nie je vôľa jednotlivých stavov a tried, ale vôľa jednej jedinej triedy a tých ostatných tried a triednych skupín, ktoré sú tejto jedinej panujúcej triede spoločensky, t. j. priemyselne a obchodne podriadené.“²⁰

Tam, kde ide o čisto individuálne hodnotové postoje, tam je možnosť socializácie minimálna. To sa týka najmä toho súboru hodnôt, a hodnotových významov, ktorý nazývame domovom človeka a ktorý je nepostrádateľnou súčasťou hodnotového prostredia každého individua práve preto, že je produktom, a preto aj obrazom jeho individuality.

Domov je súbor hodnôt a významov, v ktorom človek sám seba nachádza ako individualitu a osvedčuje ju pred sebou aj pred ostatnými. Domov sa nikdy celkom neviaže na určité geografické prostredie, aj keď k nemu viac symbolicky ako vecne patrí. K domovu tak isto patrí aj láska k veciam, ktoré obyčajne ani tak nemilujeme pre ich hodnoty, ako pre ich hodnotové významy, ktoré majú iba pre nás. Veci sú svedkami minulosti, lipnú na nich dotyky rodičov a viažu sa k nim udalosti, ktoré si ich prostredníctvom znovu ožívujeme v spomienkach. Veci sú však znakmi našej vlastnej osobnosti, buď preto, že sú naším výtvorom, buď preto, že sa ich preferenciou odlišujeme od druhých ľudí, alebo preto, že sa ich preferenciou k určitým ľuďom hlásime. To sa netýka iba filatelistov, filumenistov, či zberateľov porcelánových slonov, ale i prostých vecí, ktoré samy osebe majú iba všednú úlohu v našom živote. Záložka do knihy, obľúbená značka cigariet, kravata, o to všetko sa často opiera náš pocit istoty, aj keď je to podpora zdanlivo absurdná.

Aj činnosti majú svoje osobitné hodnotové významy, ktorými vyplňajú domov človeka; háčkovanie, tak isto ako turistika. „Existenciu toho, čo milujem, pociťujem ako nutnú, ako existenciu, ktorá je mi životnou potrebou, bez ktorej nemôžem plne, spokojne dokonale žiť.“²¹

Hodnotový mikropriestor jednotlivca nie je o nič menej závažný pre život ako makropriestor skupiny.

Domovom sme však znovu vstúpili na pôdu teórie znaku. Hodnotové funkcie znakov kladieme zvyčajne nižšie ako funkcie samých hodnôt, pretože si uvedomujeme ich odvodnenosť. Napriek tomu majú však svoje nenahraditeľné miesto v hodnotovom priestore človeka, ako o tom svedčia aj príklady uvedené v súvislosti s domovom človeka. Jednotlivec i spoločnosť tým, že povyšuje veci a udalosti na znaky hodnôt, objektivizuje svoju hodnotovú skúsenosť, ktorá je inak nezachytiteľná. Jeden a ten istý objekt nemá už nikdy znovu tú istú aktuálnu hodnotu, pretože to nedovoľuje nielen pohyb hodnotových polí, ale aj neprestajný tok pocitov, myšlienok zámerov, záujmov atď. V znakových štruktúrach je však možné objektivovať hodnotovú výpoveď, a to nielen pre seba samého, ako je to často v prípade domova, ale aj pre druhých.

¹⁹ K. Marx, *Berlínská Nationalzeitung prvotným voličům*, Marx-Engels, *Spisy* 6, Praha 1959, 214.

²⁰ Tamtiež.

²¹ K. Marx, *Debaty o svobodě tisku*, Marx-Engels, *Spisy* 1, Praha 1956, 51.

A takto objektivované hodnotové výpovede umožňujú nielen hodnotovú komparáciu, o ktorej bola reč v predchádzajúcej kapitole, a sú tak jednou z podmienok hodnotenia, ale umožňujú aj celkom osobitné návraty do minulosti.

Tieto návraty nevyhľadáva človek iba preto, aby znovu prežil minulé, nielen preto, aby si odpočinul, keď je unavený svojím zložitým hodnotovým postavením, ale aj preto, aby zmeral hĺbku časom navŕšených a už iba latentne ekologicky funkčných vrstiev hodnotovej skutočnosti. Tak sa návratmi do minulosti rozvíja zmysel pre hodnotovú súčasnosť. Z tohto hľadiska má vôňa čerstvo upečených zemiakov v pahrebe podobnú funkciu ako verše Piesne piesní.

Strata zmyslu pre hodnoty prostredia, v ktorom človek žije, je skutočne jedným z najväčších nebezpečenstiev pre človeka. Vyplýva z neho nielen pocit hodnotového vaku, ale aj strata sebauvedomenia, ktoré sa hodnotením reprodukuje. Takýto stav je často zapríčinený hodnotovým stereotypom. Človek, odsúdený civilizáciou k určitému typu činností, ktoré sú mu iba nevyhnutnosťou, človek ktorého „životná činnosť je teda pre neho iba prostriedkom, ktorý mu umožňuje existovať“,²² takýto človek sa hodnotovému stereotypu ťažko vyhýba. Náhradná sebarealizácia v činnostiach zdanlivo samoúčelných nestačí zbaviť okolitý svet nebezpečnej jednotvárnosti. A práve tu si človek vypomáha sémantickou inováciou, tým, že často i starým hodnotám priraduje nové znaky. Problém módy, ktorá je funkčná nielen v odievaní, ale i v umení, v procese komunikácie medzi ľuďmi, ba dokonca často i vo vede a v politike, je tak jeden z problémov hodnotového prostredia človeka. Je síce iba pomocným riešením nedostatkov tohto prostredia, ktoré sa v tomto storočí ocitá v celkom zjavnej kríze, ale nie je zanedbateľným činiteľom.

Z úvahy o hodnotovom prostredí je zjavné, že ide o problematiku, ktorá presahuje rámec axiológie a nemožno ju riešiť iba jej prostriedkami. Axiologické otázky sa tu tesne prepletajú s problémami sociálnej hygieny, psychológie, ale aj pedagogiky, osvety, politiky. Človek, spoločnosť nejestvuje v inom hodnotovom prostredí, pretože zhodnocuje skutočnosť a pretože iba v takto zhodnotenej skutočnosti môže žiť ako človek. Život jednotlivca i celých sociálnych skupín je vlastne ustavičným úsilím o také prostredie, ktoré umožňuje život maximálne ľudský. Je to vina alebo zásluha, že si spoločnosť kladie také úlohy a vytvára také situácie, ktoré často presahujú jej možnosti?

²² K. Marx, *Námezdní práce a kapitál*, Marx-Engels, *Spisy* 6, Praha 1959, 404.